

YURLUK-OCACLİK VE HÜKÜMET SANCAKLAR ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Yrd. Doç. Dr. Orhan KILIÇ*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına aldığı yerlerde, idarî sistemde mutlak bir merkezîyetçilik yerine, bölgelerin özelliklerine göre esnek ve değişik idare tarzları da tatbik etmeyi uygun görmüştür.

Devletin karakteristik idarî taksimatı; *beylerbeyilik (eyalet, vilayet), sancak(livâ), nahiye, köy (karye) ve mezra'a* birimlerinden oluşmuştur. Bu idarî birimlerin zaman içinde değişiklik gösterdiği de malûmdur¹.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bölgelerin özelliklerine göre farklı idarî sistemler uygulamasının bir neticesi olarak, beylerbeyiliklere bağlı olarak, *yurluk-ocaklık* ve *hükümet* diye anılan bir nevi irsî sancakbeylikleri de bulunuyordu.

Bu tür sancakların Osmanlı idarî sistemi içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Bazı araştırmacılar çeşitli vesilelerle bunların idarî statülerini izah etmişlerdir. Ancak bu çalışmalar doğrudan doğruya

* Fırat Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi ELAZIĞ.

1. İdarî birimlerin tarihî seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Tuncer Baykara; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988, s. 21,42.

yurtluk-ocaklık ve *hükümet* sancaklar üzerine yönelik olmadığı için, konunun bütün yönleriyle netlik kazanmadığı da söylenebilir².

Bu incelememizde, Osmanlı idârî sistemi içindeki *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* sancakların kanunnâmelerde ifade edilen hukûkî statüleri ve uygulamaların bu statüyle ne derece bağdaştığı üzerinde durulmuş ve çeşitli örneklerin ışığı altında bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

I. HÜKÜMET VE YURTLUK-OCAKLIK SANCAKLARIN HUKUKİ STATÜLERİ

Kanunî devrinde hazırlanan Kanunnâme-i Hümâyûn'da hükümet sancaklar şöyle tarif edilmektedir³:

... bunlardan mâ'ada dokuz hükümet vardır ki, hîn-i fetihde hidmet ü itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tevfiğ ü temlik olunmuşdur. Mülkiyet tariki üzere tefrîk ederler. Hatta memleketleri mefrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kademdir. Ebvâb-ı mahsulâtı dâhil-i defter-i sultanî olmamışdır. İçlerinde ümerâ'-i Osmâniyye'den ve kul tâifesinden hiç bir ferd yokdur. Cümle kendülere mahsusdur.

Ve bunların 'ahidnâmeleri mûcibince azl ü nasb kabul eylemezler. Amma cümlesi mutî'-i fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sâir

2. Bu konu hakkında dolaylı olarak bilgi bulunan çalışmalardan bazıları şunlardır: Bayram Kodaman; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun, 1986, s. 3-20 ; Mehmet Ali Ünal; "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", (XI. Türk Tarih Kongresi'ne tebliğ olarak sunulmuştur) ; Mehmet Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, S. 44, Aralık, 1986 ; Nejat Göyünç; "Ocaklık De-yimi Hakkında", (XI. Türk Tarih Kongresi'ne tebliğ olarak sunulmuştur) ; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", (Fırat Üniversitesi I. Tarih Sempozyumuna tebliğ olarak sunulmuştur) ; Yaşar Yücel; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, XXVIII/152, (1974), s. 657-708 ; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Güney-doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, Kanuni Süleyman ve II. Selim Devirleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Meinler/Tartışmalar*, Ankara, 1975, s. 71-98 ; Şerafettin Turan. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara, 1963, s. 210-227.

3. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap *Kanunî Devri Kanunnâmeleri*, I. Kısım *Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, İstanbul, 1992, s. 463.

ümerâ'-i Osmâniyye gibi kangı eyâlete tâbi'ler ise, beğlerbeğileriyle ma'an sefer eşerler. Kavm ü kabîle ve başka asker sâhibleridir .

Aynı kanunnâmede yurtluk-ocaklık sancaklar ise şöyle tarif edilmektedir⁴:

Ve bir bahşi dahi ocaklık dur ki, hîn-i fetihde ba'zı ümerâyâ hizmet ve itâ'atleri mukâbelesinde ber-vech-i te'bîd arpalık ve sancak hâssı tarikiyla tevcîh olunmuşdur.

Erbâb-ı divân ve kanun istulâhında bu makûlelere yurdruk ve ocaklık derler. Sancak i'tibâr olunur ve sâir ümerâ gibi tabl u 'alem sahibleridür. Selâtîn-i selefden ellerinde olan temessükâtları mûcibince cidden bunlar azl ü nasb kabul eylemezler. Ammâ elviye-i sâire gibi kurâ ve mezâri'inin mahsulâtı tahrîr olunmuşdur.. İçlerinde ze'amet ve tîmâr vardır. Sefer-i hümayûn vâki' oldukça, zu'amâ ve erbâb-ı tîmarı alay-beğleri ile kendüleri ma'an sâir sancak-beğleri gibi kangı eyâlete tâbi'iler ise, beğlerbeğileriyle ma'an konub ve göçüb, sefer hizmetin edâ edegelmışlerdir.

Ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylese, yurdu ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilü-gelmemişdir. Meğer ki, evlâd ü akrabası münkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umûr-dîde kimesneye verilir. Amma yurdruk ve ocaklık i'tibârı olmaz, belki sâir elviye gibi tasarruf olunur .

Kanunnâme-i Hümayûn'da, hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar için yapılan bu tarifler, daha sonra tertip edilen birçok risâle ve kanunnâmede de çeşitli vesilelerle hemen hemen aynı şekilde yer almıştır⁵. Bu konu hakkında ileri sürülen görüşlerde de çoğu kere bu kanunnâme hükümleri esas alınmıştır⁶.

4. Aynı eser, s. 476-477.

5. Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakların idarî statüleri hakkında *Kanunnâme-i Hümayûn*'da yapılan tarifin tekrar edildiği bazı kanunnâme ve risâleler şunlardır: Aynî Ali Efendi, *Kavânin Al-i Osman Der-Hu,lâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280, s. 29 ; Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (Hazırlayan Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 32 ; İlhan Şahin; "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul, 1979, s. 923.

Kanunnâme ve risâlelerde hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar için yapılan tariflerde görülen belli başlı özellikler şunlardır:

1. Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar fetih sırasında hizmeti görülen mahalli beylere veya ümerâyaya tevcih edilmiştir.

2. Hükümet sancaklar *mülkiyet*, yurtluk-ocaklık sancaklar ise *arpalık* ve *sancak hâssı* yoluyla tevcih olunmuştur.

3. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. İçlerinde tumâr ve ze'amet yoktur. Sancak gelirinin tamamı hâkimlere aittir.

4. Hükümet sancaklarda ümerâdan ve kul taifesinden hiçbir fert bulunmamaktadır. Kendi özel askerleri mevcuttur.

5. Yurtluk-ocaklık sancaklarda tahrir yapılmaktadır. İçlerinde tumâr ve ze'amet vardır.

6. Azl ve nasb kabul eylemezler. Beyler öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde, sancaklar evlâd ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmaz.

7. Sefer zamanında bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında sefer hizmetini eda ederler.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ HÜKÜMET VE YURLUK-OCAKLIK SANCAKLAR

Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar, Osmanlı Devleti'nin siyasî yönden hareketli olan hudut bölgelerinde bulunmaktaydı. Bunun en önemli sebebi, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfûzundan faydalanmak ve merkezî otoriteyi bir ölçüde bu beyler vasıtasıyla korumak ve tesis etmektir.

6. Nejat Göyünç ve Mehmet Ali Ünal, çalışmalarında bu sancaklardaki uygulamaların, risâlelerdeki ve kanunnâmelerdeki hükümlere zaman zaman uymadığını tespit etmişlerdir. Bkz. Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", s. 83-84 ; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", s. 2-3 ; Mehmet Ali Ünal; XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", s. 7-18 ; Mehmet Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", s. 31-40.

Ocaklık tarikiyle tasarruf edilen bu sancaklar yapı itibariyle iki guruba ayrılmaktadırlar. Bunlardan birincisi *hükümet* sancaklar, diğeri ise *liva* (*sancak*) olan adlandırılan *yurtluk-ocaklık* sancaklardır. Osmanlı kaynaklarında *hükümet* sancaklar zikredilirken, *liva* veya *sancak* tabiri kullanılmamıştır. *Yurtluk-ocaklık* sancaklar zikredilirken ise, *liva* veya *sancak* tabiri kullanılmış, ancak *ocaklık* tarikiyle tasarruf edildikleri vurgulanmıştır⁷. Burada dikkat çeken husus, *ocaklık* teriminin tevcihin şeklini göstermesidir. Uygulamada, hem *hükümet*, hem de *yurtluk-ocaklık* sancaklar aslında birer *ocaklık*lardır.

Bu sancaklar Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka, ve Bağdad eyaletlerinde görülmektedir. Ancak bu eyaletlerdeki *ocaklık* sancak sayıları çeşitli dönemlerde farklılıklar arzemektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* sancakların buldukları eyaletler ve bu eyaletlerdeki *ocaklık* sancakların tamamı ile ilgili düzenli bilgi bulunan kaynaklar, Kanunî Sultan Süleyman devrinde tertip edilen *Kanunnâme-i Hümayûn*, 1631-1632 tarihli sancak tevcih defteri⁸, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* ve yu- karıda zikrettiğimiz risâlelerdir.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi ve risâlelerde yer alan bilgiler, büyük ölçüde *Kanunnâme-i Hümayûn*'dan istinsah edilmişlerdir. Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde yer alan bilgilerin Kanunnâme-i Sultan Süleyman'dan alındığını belirtmesine rağmen, dönemine kadar yapılan bazı değişiklikleri yeri geldikçe açıklamaya çalışmıştır. Bu itibarla, içerisinde *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* sancak bulunan

7. Meselâ 1630-1631 (H. 1040) tarihli İdarî Taksimat Defteri'nde Van Eyaleti'ne bağlı sancaklar verilirken hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar; ...*Hükümet-i Bitlis (ocaklık)*, *Hükümet-i Hakkârî (ocaklık)*, *Livâ-i Müküs (ocaklık)*, *Livâ-i Şıtak (ocaklık)*... şeklinde kaydedilmişlerdir. Bkz. BA., *Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümayûn Ruus B)* No: 266, s. 97-102.

8. Bu defter Başbakanlık Arşivi, Cevdet Tasnifi Dahiliye 6095 numaradadır. Defterin tamamı Şerafettin Turan tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara, 1963, s. 210-227.

eyaletler ve bu sancakların isimleri hakkında düzenli bilgi bulunan 1631-1632 tarihli Sancak Tevcih Defteri ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde bulunan *Kanunnâme-i Sultan Süleyman*'dan⁹ derlediğimiz iki ayrı liste aşağıda bir tablo halinde verilmiştir. Ancak, bu kaynakların sadece tanzim edildikleri yıllar için geçerli olduğunu ifade etmek gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ocaklık sancakların sayıları ve bağlı buldukları eyaletler zaman içinde değişiklikler de göstermiştir.

Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka, ve Bağdad'ta varlığını gördüğümüz bu sancakların, Van ve Diyarbekir eyaletlerinde biraz daha fazla sayıda olması, 1578 yılında başlayan ve uzun süre devam eden Osmanlı-İran savaşları sebebiyledir. Osmanlı Devleti, bu bölgenin devamlı surette bir harp durumu yaşamasını göz önünde bulundurarak, buradaki yerli beylerin devlete daha da sadakatle hizmet etmeleri için, hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları ihdas etmiştir.

Bu sancaklar sadece Doğu Anadolu'daki ekrâd ümerâsına da verilmemiştir. Bosna Eyaleti'ndeki Zaçesne sancağı ocaklık olarak tevcih edildiği gibi, Gürcü prenslerinden Davûd ve Aleksandr Han'a da Osmanlı Devleti'ne itaatlerinden dolayı ülkeleri ocaklık olarak verilmiştir¹⁰.

Ocaklık sancakların bazen birden fazla kişinin tasarrufunda olduğu görülmektedir. Meselâ Çıldır Eyaleti'ne bağlı Livâne Sancağı ocaklık yoluyla 1/3 hissesi Ferhad Paşa'ya, 2/3 hissesi de Sefer Paşa'nın oğluna olmak üzere iki kişiye tevcih edilmiştir¹¹.

Bazı askerî zümrelerin maaşlarına karşılık olarak, bu zümrelere *ocaklık* yoluyla sancak tayin edildiğine de rastlanmaktadır. Meselâ,

9. Zikreden: Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri* 4, s. 529-553.

10. BA., *Mühimme* 59, s. 66, hüküm no: 285 ; *Mühimme* 69, s. 391, hüküm no: 577. Davud Han'a hizmet ve itaati üzerine kendi ülkesine ilâveten, Zülkadriye Sancağı da *ocaklık* olarak tevcih edilmiştir.

11. Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 223.

OCAKLIK SANCAKLAR VE BAĞLI BULUNDUKLARI EYALETLER

KANUNİ DÖNEMİ			1631-1632		
EYALETİ	SANCAĞIN ADI	STATÜSÜ	EYALETİ	SANCAĞIN ADI	STATÜSÜ
DİYARBEKİR	Sağman	Y.O. *	DİYARBEKİR	Hazzo	Hükümet
	Kulb	Y.O.		Cizre	Hükümet
	Mihrani	Y.O.		Eğil	Hükümet
	Tercil	Y.O.		Tercil	Hükümet
	Atak	Y.O.		Palu	Hükümet
	Pertek	Y.O.		Genç	Hükümet
	Çapakçur	Y.O.		Çermik	Y.O.
	Çermik	Y.O.		Sağman	Y.O.
	Cezire (Cizre)	Hükümet		Pertek	Y.O.
	Eğil	Hükümet		Mazgird	Y.O.
	Genç	Hükümet		Kulb	Y.O.
	Palu	Hükümet		Atak	Y.O.
	Hazzo	Hükümet		Mihrani	Y.O.
ÇILDİR (AHİSHA)	Pertegercek	Y.O.	Çapakçur	Y.O.	
	Livâne	Y.O.	Si'ird	Y.O.	
	Nısf-ı Livân	Y.O.	Görgil	Y.O.	
BAĞDAD	Şavşad	Y.O.	Ahakis	Y.O.	
	İmadiyye	Hükümet	Mecyafarikin	Y.O.	
VAN	Bitlis	Hükümet	Henkerdekân	Y.O.	
	Hakkârî	Hükümet	Bitlis	Hükümet	
	Mahmûdî	Hükümet	Hizân	Hükümet	
	Pünyanişi	Hükümet	Hakkârî	Hükümet	
VAN			Mahmûdî	Hükümet	
			Zediki	Y.O.	
			Şırvî	Y.O.	
			Müküs	Y.O.	
			Keşâb	Y.O.	
			Şitak	Y.O.	
			Albak	Y.O.	
			Kotur	Y.O.	
			Espayrit	Y.O.	
			Bargiri	Y.O.	
			BOSNA	Zaçesne	Y.O.
			ANADOLU	Bolu	Y.O.
			KARS	Oltu	Y.O.
			ÇILDİR (AHİSHA)	Şavşad	Y.O.
				Livâne	Y.O.(Hisseli)
				Mâhcil	Y.O.
				Acre-i Ülyâ	Y.O.
Acre-i Süflâ	Y.O.				
Emir Hoy	Y.O.				
ŞAM	Ere	Y.O.			
	Güzze	Y.O.			
RAKKA	Lacûn	Y.O.			
	Deyr-i Rahbe	Y.O.			
	Hâbûr	Y.O.			
	Cemâse	Y.O.			
BAĞDAD	Beni Rabî'a	Y.O.			
	İmadiyye	Hükümet			
	Anc	Y.O.			

* Y.O. : Yurtluk-ocaklık sancak

Kars Eyaletine bağlı Oltu Sancağı *ocaklık tarikiyle* Oltu kullarının mevâciblerine bağlanmıştır¹².

III. UYGULAMADA KARŞILAŞILAN BAZI FARKLI ÖZELLİKLER

Osmanlı Devleti'ndeki ocaklık sancakların hukukî statüleri ile ilgili kanunnâme hükümleri veya risâlelerdeki bilgiler incelendiğinde, bunların iç işlerinde tamamen serbest bir idarî statüye sahip oldukları zannı uyanmaktadır. Devlete sadakatle hizmet sözkonusu olduğunda, Osmanlı Devleti'nin *kadimden olagelene riayet* ettiği ve bu sancakların idaresini mahalli beylere ve bunların ailelerine bıraktıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti için önemli olan, devletin bekası ve istikrârlı bir ortamın yaratılmasıdır. Bu iki unsurun zaafa uğraması düşünülemezdi. Bu sebeple, ocaklık sancakların tevcihi ve işleyişi konusunda kanunnâme hükümlerine mutlak surette bağlı kalınmadığı ve devletin menfaati ve prestiji neyi geriktiriyorsa, o şekilde davranıldığını görmekteyiz.

1. Tevcihleri

Kanunnâmelerde, bu tür sancakların fetih sırasında bazı ümerâyâ hizmet ve itaatleri mukabelesinde verildiği belirtilmektedir. Ancak bu hükme uygun olmayarak, seferler başlamadan önce bazı mahalli beylere, fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinin ne boyutta gerçekleşeceği bilinmeden, sadece Osmanlı saflarında yer almaları kaydıyla *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih edildiğine sıkça rastlanmaktadır.

Meselâ, Şah Kulu Oğulları ve eski Bitlis hanı Şeref Bey'in oğlu Şemseddin Bey'e, daha Osmanlı-İran harpleri başlamadan önce, Osmanlı tarafına geçmeleri şartıyla *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih edileceği taahhüt edilmiş, bunun üzerine Şemseddin Bey ve Şah Kulu Oğulları kendilerine sancak tevcihi yapıldıktan sonra Osmanlı saflarında yer almışlardır¹³.

12. Aynı makale, s. 222.

13. Van beylerbeyine gönderilen 18 Kasım 1577 (7 Ramazan 985) tarihli *mektûb-ı şerif* sureti: BA., *Mühimme* 32, s. 363, hüküm no: 659.

Şah Kulu Oğulları Gazi ve Koçi'ye birer sancak, kardeşlerine ise ağır dirlikler verilmesi, sadece Osmanlı saflarına katılmaları yüzünden olmamış, bunların isyankâr tutumları ve Hakkâri hâkimi Zeynel Bey ile olan husumetleri dolayısıyla, başlayacak olan İran harpleri sırasında bir iç gaile unsuru olmamaları da amaçlanmıştır¹⁴.

Yine, daha Osmanlı-İran harpleri başlamadan önce, bölgedeki bütün mahalli beylere *istimâlet-nâmeler* gönderilmiş ve Osmanlı'ya itaat ederek başlayacak olan harplerde sadakatla hizmet etmeleri mukabelesinde, kendilerine *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih edileceği bildirilmiştir¹⁵.

Bu durum Safeviler'in özellikle Güneydoğu Anadolu'daki yerli beyleri Osmanlı aleyhine tahrik etmesi ve bir kısmını kendi saflarına çekerek aynı statüde sancak tevcih etmeleriyle de ilgilidir. Safeviler'in bu faaliyeti, Osmanlı Devleti'ni karşı tedbir almaya sevketmiş ve özellikle Van beylerbeyisi vasıtasıyla yerli beylerin Osmanlı Devleti'ne itaatlerinin sağlanmasına çalışılmıştır¹⁶.

Bu kabil tedbirlerin sonucu olarak; 1568-74 yıllarında Diyarbakir Eyaleti'nde 27 olan sancak sayısı 1578-1581 yılları arasında 46'ya¹⁷, 1567 tarihinde Van Eyaleti'nde 17 olan sancak sayısı da 1575-1585 yılları arasında 32'ye yükselmiştir¹⁸.

Ocaklık tarikiyle sancak tevcihi konusunda bir diğer farklı uygulama şekli ise, fetih ve seferle alâkalı olmayıp, sadece mahalli

14. Şah Kulu Oğullarına yazılan 5 Ekim 1578 (3 Şaban 986) tarihli *mektûb-ı şerîf*'de. Hakkâri hâkimi Zeynel Bey ile olan soğukluklarının vuruşmayla neticelenmemesi için Van Kalesi'nde ikâmete memur edilmelerinin, sadece ikisinin arasını düzeltmek için olduğu ve İran'a iltica eden kardeşleri Gazi'yi de davet edip her birine sancak verileceği ve *ecdâdları bu hükümete hizmet edegelmiş sünnî mezhebinden kimseler olmakla* kendilerinin de o suretle hizmet etmeleri istenmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 32, s. 360, hüküm no: 656.

15. Van beylerbeyine gönderilen 18 Kasım 1577 (7 Ramazan 985) tarihli *mektûb-ı şerîf* sûreti: BA., *Mühimme* 32, s. 363, hüküm no: 659.

16. Mehmet Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", s. 37-38.

17. Aynı makale, s. 37.

18. Orhan Kılıç; *Van Sancağı* (1548-1648), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1994, s. 143-146.

beylerin buldukları bölgelerde bir iç huzursuzluk vesilesi ol-
mamaları ve isyan ve fesâda yönelmemelerini sağlamaya yö-
neliktir.

İmadiyye hâkimi Kubad Bey, kendisine muhalefet edip fesada
tevessül eden kardeşi Behram'a bir sancak tevcih edilmesi için mer-
keze bir arz yazmış ve bu arzına cevaben Divân-ı Hümâyûn'dan
gönderilen 7 Ocak 1576 (17 Şevval 984) tarihli bir hüküm ile, *o ta-
rafta bir sancak münhal olunca tevcih edilmek için* bildirmesi ist-
tenmiştir¹⁹. Bunun üzerine Behram Bey'e *Korz* sancağı tevcih edil-
miş ancak bu sancağa gitmemesi üzerine Hakkâri beyi Zeynel
Bey'den Behram Bey'e nasihat etmesi bildirilmiştir²⁰. Behram
Bey'in isyankâr tutumunu sürdürüp Süs Kalesi'ni muhasara etmesi
üzerine, İmadiye hâkimi Kubad Bey'e 17 Ekim 1576 (25 Receb
984) tarihinde gönderilen bir hükümle kardeşi Behram'ı ne vasıta
ile olursa olsun tutup mahfûzan İstanbul'a göndermesi em-
redilmiştir²¹.

Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti
merkezî otoritesini tam olarak sağlayamadığı bölgelerde, huzurlu
ve istikrarlı bir ortam sağlamak için, isyana tevessül edebilecek
bazı yerli beylere de *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih etme yoluna
gitmiş, ancak bu tevcihlerde devletin idarî mekânizmasını zaafa uğ-
ratacak ve *mîrîye hâle* getirecek olağanüstü tavizler de ver-
memiştir.

2. Azl ve Nasb Kabul Etmemeleri

Hukukî statüde, *yurtluk-ocaklık* sancakları tasarruf edenlerin
sancaklarının başkalarına verilmeyeceği ve hizmetlerinde kusurları
görülse bile, sancaklarının ancak aileden başka bir kişiye tevcih
edilebileceği belirtilmektedir. Devletin menfaati ve iç huzur söz
konusu olduğunda, bazen bunun tersi uygulamalara da rast-
lanmaktadır.

19. BA., *Mühimme* 29, s. 55, hüküm no: 130.

20. Zeynel Bey'e gönderilen 19 Ağustos 1576 (24 Cemaziyel-evvel 984) tarihli
hüküm, BA., *Mühimme* 28, s. 23, hüküm no: 56.

21. BA., *Mühimme* 28, s. 154, hüküm no: 360.

Bu husustaki birkaç örnek şöyledir:

-İran harpleri sırasında Osmanlı saflarında yer almaları ve hizmetleri karşılığında Şah Kulu Oğulları Gazi ve Koçi'ye *Somay* ve *Selmas* nahiyeleri verilmiş, ancak bu nahiyelerin eski *yurdu ve ülkesi* olduğunu ileri süren Hakkâri beyi Zeynel, senede miriye 10.000 altın vermek şartıyla, adı geçen nahiyelerin tekrar kendisine verilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Zeynel Bey'in devlete yaptığı hizmetler de göz önünde bulundurularak, Şah Kulu Oğulları Gazi ve Koçi'ye *Sincar* ve *Erbil* sancakları tevcih edilmiş *Somay* ve *Selmas* nahiyeleri de, Zeynel Bey'e her sene miriye 10.000 altın vermek ve *Toprakkale*'yi tamir etmek şartıyla geri verilmiştir²².

-Müküs hâkimi Mîr Ahmed, meşru olmayan hareketlerinden dolayı bir müddet hapsolünmüş ve daha sonra serbest bırakılmışken, *islah-ı nefis* etmeyip yine halka zulüm ve baskı yapmış, bunun üzerine sancağı başkasına tevcih edilerek sabit olacak suçlarından dolayı hapsedilerek sicil suretinin gönderilmesi Van beylerbeyine emredilmiştir²³.

-İran harpleri sırasında Osmanlı Devleti'ne itaat eden ve bu davranışından dolayı havâss-ı hümâyûndan kendisine ve oğullarına sancaklar, adamlarına ise ze'ametler tevcih olunan Şine hâkimi Timur Han, bir müddet sonra isyan edip, kaleler ve köyleri basmış, oğul ve kızları esir alıp, mal ve eşya yağmalayarak halka zarar vermiştir. Bu sebeple, Şehrizol beylerbeyine gönderilen 19 Nisan 1585 (18 R 993) tarihli bir hüküm ile, Sohrani Süleyman, Bâne hâkimi Süleyman, Kızılca kale hâkimi Yusuf, Erbil sancakbeyi İsmail, Orcan beyi Teberük, Davudan beyi Uğurlu, Serucek beyi Mehmed ve Dulcuran beyi İskender beylerle Mihrivan'da birleşip konuyu görüşerek, karar vermesi ve Timur Han'ın *te'dib edilip* kendisine ve adamlarına tevcih olunan şeylerin *ref'* edilmesi istenmiştir²⁴.

22. Hakkâri beyi Zeynel Bey'e *nâme-i hümâyûn* yazılması hakkında 6 Mart 1583 (11 Safer 991) tarihli hüküm: BA., *Mühimme* 44, s. 154, hüküm no:304.

23. Van beylerbeyine gönderilen 1565 (972) tarihli hüküm: BA., *Mühimme* 6, s. 544, hüküm no: 1178.

24. BA., *Mühimme* 59, s. 14, hüküm no: 44.

-İran harpleri sırasında Hakkâri hâkimi Zeynel, Mahmûdî Hasan ve Şah Kulu oğullarından Gazi ve Koçi arasındaki anlaşmazlığın muharebe esnasında kabul edilemeyecek bir durum olduğu belirtilerek, acilen anlaşmazlığın izalesi için Van beylerbeyine hüküm gönderilmiş ve kendisinin tenbihlerine uymayanların yerlerinin başkalarına tevcih edilmesi için isimlerini bildirmesi istenmiştir²⁵.

-1663 tarihinde ocaklık statü ile idare edilen Mazgird ve Sağman sancakbeylerinin halka zulmetmeleri sebebiyle, adı geçen sancaklar kaldırılmış ve *mukataa* olarak başkalarına tevcih edilmiştir²⁶.

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti hükümet tasarruf eden beylerin disiplinsiz davranışlarını cezasız bırakmamış ve suçları sabit olan hâkimlerin sancaklarını ve maiyetindeki kişilerin dirliklerini ellerinden almakta tereddüt göstermemiştir. Şine, Mazgird ve Sağman sancakları örneklerinde olduğu gibi, azl edilen beylerin ellerinden alınan sancakları, oğulları veya akrabalarından birine de tekrar tevcih edilmemiştir.

3. Hükümet Sancaklarda Tahrir Yapılmaması

Risâlelerde ve kanunâmelerdeki bilgilere göre, *yurtluk-ocaklık* sancaklar ile *hükümet* sancakları birbirinden ayıran en önemli fark, hükümet sancaklarda tahrir yapılmayıdır. *Hükümet* sancakların çoğunda bu geleneğe uygun olarak tahrir yapılmamasına rağmen, zaman zaman bu temayülün de ihlal edildiği görülmüştür.

Meselâ, 1593 yılında²⁷ ve I. Ahmed döneminde Bitlis tahrir edilmiştir. I. Ahmed zamanında yapılan ve 1604-1606 yıllarını ih-

25. Van beylerbeyine gönderilen 15 Nisan 1583 (22 Rebiyül-evvel 991) tarihli hüküm: BA., *Mühimme* 49, s. 20, hüküm no: 76.

26. Mehmet Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", s. 40.

27. 8 Ağustos 1593 (10 Zilkade 1001) tarihinde Tebriz'de olan Cafer Paşa'ya gönderilen bir hükümden ve Muş Sancağı'nın Bitlis'den ayrılıp Canik sancakbeyi Cafer Bey'e verilmesini havi, 9 Mart 1593 (5 Cemaziyel-ahir 1001) tarihli bir buyruldu kaydındaki ifadelerden, zikredilen yılda Bitlis ve Meraga'nın tahrir edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. BA., *Mühimme* 69, s. 123, hüküm no: 251 ; BA., *Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümâyûn Ruus) No: 253*, s. 63.

tiva eden tahrirdeki bilgilere göre, sancak gelirlerinin tamamı Şeref Han sülâlesine bırakılmayarak, gelirlerin % 60'a yakını tımar ve ze'amet sahiplerine verilmiştir. Bitlis'de önceleri padişâh hâssı da mevcut olup, daha sonra tekrar Şeref Han'a tevcih olunmuştur. Şeref Han'ın hâsıların tamamı Bitlis Sancağı'ndan karşılanmamış ve gelirlerinin bir kısmı Muş Sancağı'ndan verilmiştir²⁸.

Osmanlı Devleti kadim siyasetinin gereği olarak, yerli beylere aynı yerden büyük çapta arazi tasarruf etme yetkisi vermemiş, böylelikle bu bölgelerde feodal bir düzenin yerleşmesini büyük ölçüde engellemiştir.

4. Hükümet Sancaklarda Osmanlı Ümerâsı ve Kul Taifesi'nin Bulunmaması.

Kanunnâmelerde, hükümet sancaklarda Osmanlı ümerâsından ve kul taifesinden hiçbir ferdin bulunmadığı belirtilmektedir. Ancak bu hükmün de uygulamada pek geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela, Bitlis hâkimi Şeref Han 1592-1593 (H.1001) yılında, sancağında yapılmasını istediği bazı tevcihlerle ilgili bir defter tertip ederek, merkeze göndermiştir. Bu defterde; 1 oğluna müteferrikalık, 2 oğluna ze'amet, 1 kardeşine çavuşluk, 10 sipahiye terakki, Bitlis Gılmânı Cemaati'ndeki 13 nefere 1/3 oranında tımâr ve 24 nefere de *ibtidâ tımâr* tevcih edilmesini rica etmektedir²⁹.

Şeref Han'ın 1 oğluna *müteferrikalık* ve 1 kardeşine çavuşluk istemesi, bu çeşit *ehl-i örf* sınıflarının burada mevcut olduğuna delâlettir. Aynı şekilde, *Bitlis Gılmân Cemaati* içerisindeki yevmiyyeli 13 nefere 1/3 oranında tımâr ricâ etmesi, bu sancakta kul taifesinin varlığını teyid etmektedir. Nitekim, bu 13 neferin isimlerinin zikredildiği liste incelendiğinde, Bitlis'de 14 Bölük halinde teşkilâtlanmış bir kul taifesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ki-

28. Bkz. Orhan Kılıç; *730 Numaralı Van, Adilcevâz, Muş ve Bitlis Livaları Tımâr İcmâl Defteri (I. Ahmad Dönemi)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989, s. 155-222.

29. BA., *A.NŞT No: 1138*, s. 5-7.

şiler arasında Van Gilmânı'ndan ve Tebriz Müteferrikaları'ndan olduğu kaydedilen kişiler de mevcuttur.

Bitlis'de kul taifesinin varlığını 10 Ocak 1588 tarihli bir hükümden de tespit etmek mümkündür. Van beylerbeyine hitaben yazılan bu hükümde, Van ve Bitlis hâsları ve haracı hâsılatının Diyarbekir defterdârı tarafından tahsil olduğu, *Bitlis kullarının mevâcib defterinin* Diyarbekir'de tetkik edilip, mevcut ve mevcut olmayanları anlaşıldıktan sonra, mevcut olanlara mevâciblerinin verildiği kaydedilmektedir³⁰.

1604-1606 tarihli Bitlis icmâl defterinde, Şeref Han'ın hâslarından başka 13 ze'amet, 89 tımâr bulunmaktadır. Van Vilâyeti Defter Kethüdâsı Gazanfer Bey ze'ametinin 19.308 akçelik kısmı, Dergâh-ı Alî Müteferrikaları'ndan Rıdvan ze'ametinin 22.970 akçelik kısmı ve Dergâh-ı Alî Çavuşlarından Sinan Çavuş ze'ametinin 17.020 akçelik kısmının Bitlis'den verildiği görülmektedir. Bunların yanısıra ünvanları belirtilmeyen 10 za'imin de yine Bitlis sancağında ze'amet tasarruf ettiği kayıtlıdır³¹.

Görüldüğü üzere, hükümet sancaklarda Osmanlı ümerâsı ve kul taifesi de bulunabilmektedir. Bunlarla ilgili bütün düzenlemeler (tayin, azil v.s.) klâsik Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, sancak tasarruf eden kişilerin-hâkim veya sancakbeyi- arzı ve padişahın onayı ile gerçekleşmektedir.

IV. HÜKÜMET VE YURTLUK-OCAKLIK SANCAKLAR- DA MERKEZİ OTORİTEYİ SAĞLAMA TEDBİRLERİ

Osmanlı Devleti, *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* sancakları merkezî otoritenin dikkatinden ve denetiminden uzak tutmamış ve bu sancaklarda cereyan eden her türlü gelişmeyi beylerbeyiler ve kadılar aracılığı ile zamanında öğrenerek, gerekli düzenlemeleri yapmayı veya tedbir gerektiren bir durum varsa, gerekli tedbirleri almayı ihmal etmemiştir.

30. BA., *Mühimme* 63, s. 22, hüküm no: 26.

31. BA., *Tapu-Tahrîr No: 730*, s. 126-161.

Devlet, zaman zaman bu sancaklardaki askeri ve iktisadî potansiyeli öğrenme ihtiyacı hissetmiştir. Meselâ 28 Aralık 1577 (17 Şevval 985) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle, Van dahilindeki yurt, ocak ve aşiret sahipleri ile bunların ülkelerini, isimlerini ve ayrıntılı müfredâtını gösterir muntazam bir defterin hazırlanarak merkeze ulaştırılması istenmiş ve bunları arza yazacağı zaman yurtlarını zıkr ve imzalarını koymaları emredilmiştir³².

Hükümet sancakları tasarruf eden beylerin, bu sancaklar üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurduğu ve özerk bir yapıya sahip oldukları da söylenemez. Zira merkezden buralara da kadı ataması yapılmış ve yargı yetkileri tamamen bunlara bırakılmıştır. *Hükümet* sancaklardaki kadıların, pratikte, *hâkimler* ile birlikte hareket ettikleri hususunda ileri sürülen görüşler de³³, ihtiyatla değerlendirilmelidir. Osmanlı Devleti yargı hususunda tamamiyle kadıyı muhatap almış, sancak hâkimlerini bu işin dışında bırakmıştır³⁴.

Meselâ, Hakkâri hâkimi Zeynel Bey merkeze mektûb gönderip, sancağının iki sancak itibar olunmasıyla reayasının yokluk içinde olduğunu, iki kardeşi ve 80 neferle donanma seferini ifa edip 100 neferle yine sefere gitmek niyetinde olduğunu bildirmiştir. Bahaeddin Bey, Mahmûdî Hasan Bey ve Hakkâri kadısı bu durumu teyid etmiş olduğundan, Hakkâri sancağının bir sancak itibar olunarak Zeynel Bey'in tasarrufunda kalması kararlaştırılmıştır³⁵. Bu örnek hükümet sancaklarda görev yapan kadıların yetki ve selahiyetlerini kısmen de olsa göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

32. BA., *Mühimme* 33, hük. no: 376.

33. Bkz. Bayram Kodaman; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", s. 16.

34. Meselâ, 22 Mart 1579 (23 Muharrem 987)'de Van beylerbeyine ve *Bitlis kadısına* hitaben yazılan hükümde, Bitlis Alaybeyi olan Şakir'in halka zulmettiği ve hâs karveleri yağma ettiği sabit olursa arzetmeleri istenmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 36, s. 140. hüküm no: 392.

35. BA., *Mühimme* 25, s. 63 hüküm no: 666.

Hükümet sancaklarda tımar ve ze'amet sahibi olanların hakları da gözetilmiş ve buradaki hâkimlerin sipahilerin topraklarına müdahale etmesi engellenmiştir.

Meselâ, Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın hâsalarının verimsiz olup geçinmede sıkıntı çektiği ve eskiden Bitlis'e bağlı olup ayrılan yerlerin de hâslarına eklenmesi hususunda, Van beylerbeyinin merkeze gönderdiği arzına cevaben, adı geçen yerlerin sipahilerin tımârı olup, kendileri şimdi seferde olduğundan *alınmasının caiz olmayacağı* Bitlis hâkimi Şeref Han'a bildirilmiştir³⁶.

Ağustos 1593 (Zilkade 1001) tarihli bir hükümde, tımâr tevcihi geleneğine aykırı olarak, Şeref Han'ın Bitlis sancağında *düşen zeamet ve gediklere* yeni tayinler yaptığı, bu hakkın Van beylerbeyine ait olduğu ifade olunarak, Şeref Han'ın bu şekildeki hareketlerden men' edilmesi istenmiştir³⁷.

13 Ağustos 1554 (14 Ramazan 961) tarihinde Van beylerbeyine yazılan bir hükümle, Vastan Nahiyesi'nde Mehmed'in evvelce mutassarrıf olduğu, ancak sonradan Hakkâri beyi Zeynel Bey'e verilen ze'ametinin yeniden iadesinin temini istenmiştir³⁸.

Hükümet veya yurtluk-ocaklık sancakları tasarruf eden beylere, özellikle siyasî olayların yoğun olduğu dönemlerde verilen bazı hakların, sükûn dönemlerinde gözden geçirilerek devletin menfaati doğrultusunda yeniden tanzim edildiğine de rastlanmaktadır.

Meselâ, Şeref Han'ın Revan seferine katılıp muharebelerde ve Tiflis'e hazine sevkiyatında iyi hizmet etmesinden dolayı, Muş Sancağı 1584 tarihinde Şeref Han'ın hükümeti olan Bitlis'e bağlanmış ve tasarrufu oğlu Ahmed Bey'e bırakılmıştır³⁹. İran harplerinin bit-

36. Bitlis hâkimi Şeref Han'a gönderilen 29 Mayıs 1580 (14 Rebiyül-ahir 988) tarihli hüküm: BA., *Mühimme* 43, s. 40, hüküm no: 85.

37. Bekir Küttükoğlu; "Şeref Han", *İslâm Ansiklopedisi*, C.11. İstanbul, 1979 s. 427.

38. BA., *Mühimme* 1, s. 8, hüküm no: 31.

39. BA., *Mühimme* 53, s. 8, hüküm no: 19.

mesi ve 1590 yılında İstanbul Anlaşması yapıldıktan sonra, kısmî bir sükûn dönemi yaşanmıştır. 1593 yılında yapılan tahrirde, Muş Sancağı'nın Bitlis hâkimi Şeref Han hükümetinden ayrılarak, *kadimden olageldiği üzere* müstakil sancak olarak kaydedilip, 9 Mart 1593 tarihli bir buyruldu ile, Canik sancakbeyi Cafer Bey'e tevcih edildiğini görmekteyiz⁴⁰.

Zekim hâkimi Aleksandr Han'a gönderilen bir diğer hüküm de, bu tesbitimizi destekleyici mahiyettedir. Ağustos başları 1591 (Evasıt-ı Şevval 999) tarihinde yazılan hükümde, zikredilen yıldaki 30 yük ipek haracını âlâsından ve her yükü 120 kıyye olmak üzere hazır edip Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Mustafa ile merkeze göndermesi ve vaktiyle olan fetretler dolayısıyla ülkesine varıp, sâkin olan Gence, Karabağ ve Şirvan reayasının hepsini emrin varmasından itibaren 10 gün içerisinde mal ve hayvanlarıyla eski yerlerine göndermesi ve 10 günden sonra ülkesinde onlardan bir kişi kalırsa, özrünün kabul edilmeyeceği bildirilmiştir⁴¹.

Ocaklık sancakları tasarruf eden beyler veya bunların ailelerinden olan kişilerin işledikleri hiçbir suçun merkez nezdinde kabul görmediği ve şiddetle cezalandırıldığını görülmektedir.

Meselâ, Karadağ hâkimi İsmail ve Bâne hâkimi Süleyman Bey'ler, sancak hususunda Kızılca kale Beyi Zolan Yusuf'a husûmetleri olduğu için, Yusuf'un evini basıp adamlarını öldürmüş ve 60 parça köyünü yağmalamışlardır. Bu durum Mihribân ve Kızılca kale dizdarları tarafından merkeze bildirilmiş ve 8 Kasım 1593 (13 Safer 1002) tarihinde Şehrizol beylerbeyine ve Mihribân kadısına yazılan bir hükümle, zikredilen kişilerin suçları şer'an sabit olursa, haklarından gelinmesi, arza muhtaç olanlar varsa, onların da arz edilmesi istenmiştir⁴².

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları tasarruf eden beylerin yükümlülükleri, sadece bağlı buldukları beylerbeyinin emri al-

40. BA., *Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümâyûn Ruus) No: 253*, s. 63.

41. BA., *Mühimme 68*, s. 61, hüküm no: 117.

42. BA., *Mühimme 71*, s. 154, hüküm no: 308.

tında maiyetleri ile sefere katılmakla sınırlı değildi. Beylerbeyilerin gerekli gördüğü hallerde, toplam kale tamiri veya yapımı hususunda yardım etmek de, yükümlülükleri arasındadır⁴³.

Hâkimler herhangi bir iş için sancaklarından ayrılmak zorunda kaldıklarında, *merkezin onayını aldıktan sonra* genellikle oğullarından birini yerlerine vekil olarak bırakıyorlardı.

Meselâ, Palu hâkimi Cemşid Bey ve Hoy hâkimi Bahaeddin Bey 1556 yılında Hacca gitmek istediklerinde, merkezden icâzet alarak yerlerine vekil olarak oğullarından birini bırakmışlardır⁴⁴.

Sonuç

Yukarıdaki mülahazalardan da anlaşılacağı üzere, *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* sancaklar, sadece sefer zamanında buraları tasarruf eden beyler ve bu beylerin maiyetlerindeki askerleri ile bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında sefere çıkmakla yükümlü olan, bunun dışında hiçbir yükümlülüğü olmayan ve bugünkü manada özerk bir yapıya sahip olan idarî birimler değillerdir. Osmanlı Devleti bu yerli beylerin nüfûzundan istifade etme ihtiyacını hissettiği ve bazı siyasî zaruretler sonucu bu tür bir idarî birimi ihdas etmiş, ancak bunları merkezî otoritenin dikkatinden de uzak tutmamıştır.

43. 17 Haziran 1578 (11 Rebiyül-ahir 986)'da Mahmûdî Hasan Bey'e yazılan bir hükmünde, sancağındaki kalelere *muktedir adamlar koyup* muhafazasını temin ettikten sonra akvam ve aşireti ile Van beylerbeyinin yanına gidip cemiyette mevcut bulunması istenmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 32, s. 192, hüküm no: 37; Bunun yanı sıra Bitlis, Hizan ve Hakkâri hâkimlerine yazılan 12 Ağustos 1636 (10 Rebiyül-evvel 1046) tarihli hükümler ile, Van Kalesi'nin tamire muhtaç olan yerlerinin tamiri, etrafındaki hendeğin genişletilmesi ve bu hendeğe su getirmek için kalenin iki köşesinden deryaya kadar kanal açılması işinde *taht-ı hükümetlerindeki* ve o çevredeki ırgadları ve reayasını Van'a ihrac edip 10 gün süreyle *imeci tarikiyle istihdam edip* bu hususa riayet etmeleri emredilmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 86, s. 26; Van Kalesi'nin serhadde olması münasebetiyle Van Eyaleti'ndeki *hükkâm-ı ekrâd ve sair asker*in Van'da toplanması istenmiş, bazı ekrâd beylerinin hala bu hizmete gelmemeleri münasebetiyle, Van beylerbeyine gönderilen 5 Ekim 1637 (15 Cemaziyel-evvel 1047) tarihli hüküm ile hizmete gelmeyenlerin isimlerini yazıp *ordu-yı hümayûna* göndermesi emredilmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 87, hük. no: 397.

44. BA., *Mühimme* 2, s. 5, hüküm no: 43 ; s. 58, hüküm no: 537.

Bu uygulama ile merkezî otoriteyi tam olarak tesis etmenin güç olduğu ve siyâsî hareketlilik yaşayan bölgelerdeki asayiş, siyâsî istikrar ve askeri düzeni sağlamak için, mahalli beyler devletin resmî bir görevlisi olarak sorumlu kılınmış ve devlet hizmetinde çalışmaları sağlanmıştır⁴⁵. Böylelikle bu bölgelerdeki aşiretlerin bir iç huzursuzluk unsuru olmaları geniş ölçüde önlenmiş, hatta çoğunlukla diğer klâsik sancakbeyleri gibi, devlete sadakatle hizmet etmeleri sağlanmıştır.

Hakkâri, Mahmûdî ve Bitlis beylerinin İran harplerinde hiçbir huzursuzluk yaratmadan cansiperâne mücadele etmeleri ve Mahmûdî beyinin bu muharebelerde şehit olması, bu sadakatin en bariz örneğidir.

Devrin şartlarına göre, çeşitli sebeplerle devletin merkezî otoritesini tam olarak sağlayamadığı bölgelerde, bir sancağın idaresinin *kuru bir mülkiyet hakkıyla*, belli bir ailenin tekelinde kalmasından başka bir özelliğinin görülmediği böyle bir idarî birimin kurulmasını bir zaaf unsuru olarak değil, aksine merkezî otoriteyi daha güçlü kılmak için alınmış bir tedbir olarak görmek gerekir.

45. Meselâ, 6 Ekim 1592 (29 Zilhicce 1000) tarihinde İmadiye ve Cizre hâkimlerine gönderilen bir hükümlerle, mühim bir iş için Bağdad ve Şehrizol'a gönderilen Ali Çavuş'a yolculuğu sırasında yardım edilmesi ve tehlikeli yerlerde yanına takviye kuvvet vermeleri istenmiştir. BA., *Mühimme* 70, s. 178, hüküm no: 348.